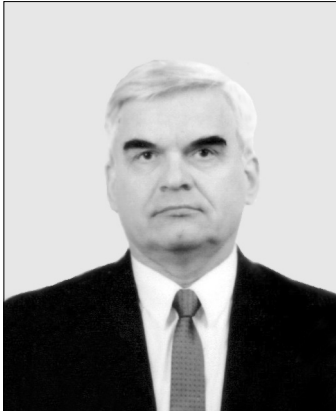

УДК 811.161.2'04'42'36 УДК 092+81'16 Жайворонок

ПОКЛИКАНИЙ СЛОВОМ

**Світлої пам'яті В.В. Жайворонка
(07.11.1941 – 12.08.2019)**

Віталій Вікторович Жайворонок народився 7 листопада 1941 р. в селі Денисівка Оржицького району Полтавської області в селянській родині. На гербі його рідного села зображена розгорнута срібна книга в золотій оправі, бо саме в Денисівці український народний філософ і просвітитель Володимир Лесевич 1864 р., в час дії Валуєвського циркуляру, заснував першу серед сіл краю школу з викладанням наук українською мовою.

Закінчивши 1957 р. Денисівську середню школу із золотою медаллю, юнак вступає до Київського державного педагогічного інституту ім. О.М. Горького, де здобуває фах учителя української мови та літератури. Два роки (1963 — 1964) працює за направленням у Криму: викладає українську та російську мову і літературу в Луговській восьмирічній школі Джанкойського району Кримської області. Тут знаходить свою долю — дівчину Людмилу, з якою проживе в щасливому шлюбі 55 років, народяться сини — Вадим і В'ячеслав.

У 1964 р. подружжя переїжджає до міста Ленінграда (нині Санкт-Петербург), за місцем проживання дружини. Два роки Віталій Вікторович учителює у ленінградській середній школі № 85, працює редактором. Але рідна земля

© І.С. ГНАТЮК, 2019

кличе, український філолог і за освітою, і за покликанням відчуває, що лише в Україні він сповна зможе реалізувати свій творчий потенціал. У 1966 р. Віталій Жайворонок повертається до Києва, вступає до аспірантури Київського державного педагогічного інституту імені О.М. Горького за спеціальністю «українське мовознавство».

Після закінчення аспірантури (1969) та успішного захисту кандидатської дисертації під керівництвом видатного українського вченого-мовознавця та лінгводидакта Андрія Петровича Медушевського, Віталій Вікторович починає працювати у відділі лексикології та лексикографії Інституту мовознавства імені О.О. Потебні АН УРСР. Маючи добру загальноосвітню й спеціальну лінгвістичну підготовку, вдумливий дослідник міг би досягти успіху в будь-якій ділянці українського мовознавства, однак на його долю випала лексикографічна стежина, яка згодом вивела на широкий шлях вітчизняного словникарства; торуючи його, Віталій Вікторович став провідним лексикографом України, співавтором, співредактором, керівником авторських колективів і відповідальним редактором знакових словникарських проєктів.

Прийшовши у відділ лексикології та лексикографії, Віталій Вікторович відразу поринув у підготовку **11-томного «Словника української мови»** (1970 — 1980). Його перу належить бл. 10 друк. арк. матеріалів на літеру П у VII томі та 17 друк. арк. на літери П, Р у VIII томі, де він разом із В.О. Винником, Л.О. Родніною, Т.К. Черторизькою — відомими лексикографами, згодом лауреатами Державної премії в галузі науки і техніки, якою було удостоєно «Словник української мови» в 11 томах, став титульним редактором одного з найоб'ємніших томів золотого одинадцятикнижжя ХХ ст.

Широку панораму розвитку лексикографічної роботи в Україні Віталій Вікторович відтворив у нарисі **«Лексикологія та лексикографія»** у Матеріалах до історії Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні (1930 — 2005). [Київ, 2005. С. 133 — 173].

Наскрізною думкою в окресленні наукової діяльності та здобутків колективу лексикографів проходить обґрунтування тягlosti лексикографічного процесу: кожна наступна праця є продовженням попереднього досвіду, нічого не виникає з чистого аркуша, бо на цей аркуш спершу лягають напрацювання, пошуки, здобутки й прорахунки створених раніше праць, і вже цей досвід стає відправною точкою наступного поступу.

Так, висвітлюючи історію перекладної лексикографії, Віталій Вікторович високо оцінює «Російсько-український словник» за редакцією академіка А. Кримського, що «є значним етапом у виробленні наукової концепції двомовного словника, у пошуках адекватного відтворення оригінального лексичного матеріалу засобами перекладу його іншою мовою, у становленні принципів розміщення матеріалу в перекладній частині та ін.» (с. 134).

Знакове місце в історії української перекладної лексикографії посідає «Російсько-український словник» 1948 р., робота над яким велася в складних умовах воєнного часу, спочатку в евакуації в Уфі, потім у

Москві, згодом у визволеному Києві. Про історію створення цієї праці писали М.Я. Калинович, М.Т. Рильський, Л.С. Паламарчук. Узагальнивши їхні погляди, В.В. Жайворонко наголошує на недоліках словника, які полягали в приблизному перекладі окремих слів, частих пропусках загальноновживаних однослівних відповідників, не досить виразного стилістичного диференціювання багатьох російських слів та українських відповідників, браку стилістичних позначок при багатьох словах тощо (с.137).

Услід за С.І. Головащуком та Л.С. Паламарчуком Віталій Вікторович стверджує, що кожна наступна велика академічна праця є значним кроком уперед, порівняно з тією, яка видана на два, три, чотири десятиліття раніше. Ця думка є аксіоматичною, адже насамперед неодмінно кількісно значно зростає реєстрова частина словника. Так, у випадку із «Російсько-українським словником» 1968 р. таке зростання становило 40 тис. слів, отже словник уже охоплював 120 тис. слів. Але В.В. Жайворонко слушно наголошує, що зростання кількості реєстрового матеріалу відбувається не лише за рахунок нової лексики, зокрема й так званих «радянців». До тритомника додано багато слів, які «здавна існують у мові, але за останні роки набули ширшого вживання або ж перемістилися з вузької сфери спеціального чи виробничо-професійного вжитку до шарів загальноновживаної лексики. Розширення реєстру відбулося також за рахунок включення до нього значної кількості похідних утворень, переклад яких українською мовою нерідко пов'язаний зі значними труднощами. Йдеться, зокрема про віддієслівні іменники, дієприкметники, прислівники, про слова із суфіксами емоційної оцінки. Ширше подано й докладніше опрацьовано в словнику 1968 р. слова розмовно-просторічної, застарілої, діалектної (обласної) сфери» (с. 138).

Таким чином, Віталій Вікторович накреслює основні шляхи поповнення реєстрової частини перекладного словника. Пізніше, готуючи один із варіантів проспекту-інструкції нового видання **«Російсько-українського словника»** в 4 т., яке було здійснене видавництвом «Знання» в 2011 — 2014 рр., він зазначить, що на новому часовому зрізі якісний перекладний словник має відповідати рівневі розвитку мовознавчої науки і лексикографічної практики, а головне — відбивати стан розвитку двох лексичних систем — мови оригіналу і мови перекладу. При цьому важливо витримати курс не на штучне зближення двох мов із переважанням впливу однієї на іншу, а на рівноправне їхнє функціонування.

Захистивши 1990 р. докторську дисертацію з перекладознавства (за фахом «українська мова», «російська мова»), опанувавши на практичному досвіді найдетальніші тонкощі перекладу суспільно-політичної літератури, Віталій Вікторович постійно наголошував на значенні практичних порад відомих українських перекладачів та лексикографів М. Рильського, О. Підсухи, М. Лукаша, В. Дубровського, Г. Голоскевича, О. Ізюмова, С. Караванського та ін. щодо доцільності подання до окремих російських та іншомовних лексем оригінальних українських відповідників.

На окрему увагу заслуговує перекладний однотомний **«Російсько-український словник»** (Київ: «Абрис», 2003), створений за творчим задумом і під безпосереднім керівництвом Віталія Вікторовича. Це видання зорієнтоване на рівень лексикографічної практики нового покоління, його з цілковитою підставою можна назвати словником ХХІ ст. Професор В.В. Жайворонко розробив наукову концепцію словника і здійснив його відповідальне редагування. Уперше на титулі перекладного словника зазначено: **«Російсько-український словник»**, а не **«Русско-украинский словарь»**, як це було раніше. Російський реєстр подано гніздовим способом з усиченням спільних частин гніздової лексики, що дало змогу в одному томі, який охоплює 250 авт. арк., умістити близько 160 тис. російських лексем (на 40 тис. більше від кількості, яку нараховує найбільший попередній перекладний словник 1968 р.), а також значно розширити ілюстративний матеріал. З часу виходу однотомного РУСа минуло понад 15 років, але ще й досі користувачі з вдячністю послуговуються його лексиконом.

Почесне місце в науковому доробку В.В. Жайворонка посідає створений лінгвістами-лексикографами кількох поколінь однотомний тлумачний **«Словник української мови»** обсягом понад 165 тис. слів (Київ: Просвіта, 2012. 1320 с.), який подає повну й різноаспектну характеристику живого слова (написання, вимову, походження — щодо запозиченої лексики, словотворення, словозміну, сферу функціонування, динаміку значення, сполучуваність). Як відповідальний редактор та автор оновленої концепції Словника, Віталій Вікторович запропонував у лексикографуванні запозиченої лексики подавати короткі відомості про її походження і доповнив ними вже укладений Словник. Також у процесі відповідального редагування саме він подбав про значне розширення кола лексики й фразеології, пов'язаної з традиційним народним життям і дозвіллям — святами, обрядами, народним побутом, зі звичаями, українською етнокультурою. З метою увиразнення символічного змісту таких мовних одиниць до ілюстративної частини Словника залучено багатий фольклорний матеріал. Об'єктом пильної уваги редактора був не лише осучаснений усебічний опис значень слів у Словнику, а й послідовно витлумачені стійкі сполучення слів і фразеологізми, що дало змогу розкрити надзвичайно багаті експресивні та образні можливості українського лексикону.

Для справжнього лексикографа надзвичайно важливими є питання орфографії, він не може стояти осторонь правописних баталій, сам є активним рушієм правописного процесу. В.В. Жайворонко — автор розділів нового правописного кодексу, які стосуються правопису власних назв, довідкових видань **«Велика чи мала літера?»** (2004), співавтор і співредактор **«Словника скорочень в українській мові»** (1988), член редколегії чинного **«Орфографічного словника української мови»** (2009).

В.В. Жайворонкові судилося стати послідовником і продовжувачем етнолінгвістичних студій, започаткованих видатним представником Харківської філологічної школи, основоположником психологічного напрямку в слов'янському мовознавстві Олександром Опанасовичем Потебнею. У

дослідженнях з етнолінгвістики, а це праці, що здобули велику популярність серед наукової й культурної спільноти — монографія «Українська етнолінгвістика. Нариси» (2007), словники «Знаки української етнокультури» (2006), «Антологія знаків української етнокультури» (2018) — учений застосовує антропоцентричний підхід до вивчення мови, відповідно до якого мовні одиниці постають як продукт міфічного мислення народу. У центр дослідницької уваги Віталій Вікторович поставив творця мовної субстанції — етнос, який підтримує і розвиває власний продукт — мову, внаслідок чого перед проникливим поглядом ученого виразно постали знаки — мовні форми, які засвідчують культурницький поступ народу, розвиток його світобачення на шляху від міфічної свідомості до науково виваженого осмислення світу речей. За визначенням В.В. Жайворонка, «етносимволіка слова, тісно переплітаючись з етносимволікою позначуваної ним реальії, стає основною підвалиною становлення особливих концептуальних мовних продуктів — етнокультурних концептів, або знаків етнокультури». Символіка цих знаків, усвідомлення джерел національного світобачення, етнософської природи світосприймання через ті чи ті мовні форми — це кроки до власної етномовної ідентифікації, до національного самоусвідомлення, до віднайдення власного місця в цивілізованому світі загальнолюдської спільноти.

Педагог за освітою, Віталій Вікторович упродовж багатьох років передавав свої знання та досвід новим поколінням філологів у вищих навчальних закладах України та за кордоном, знайомлячи їх з останніми досягненнями лінгвістичної науки. Під його керівництвом пройшли підготовку висококваліфіковані наукові кадри, майбутні викладачі і дослідники, які плідно працюють у різних царинах лінгвістичної науки.

12 серпня 2019 р. припинився лік земних років і днів Віталія Вікторовича Жайворонка. День народження, як і день вічного спочинку ляжуть мовчазними рядками на сторінки довідників та енциклопедій як означення початку і кінця земного життя невтомного трударя на нелегкій словникарській ниві. Однак наша пам'ять і глибока вдячність не має хронологічних меж. Віталій Вікторович створив новаторські праці, які вже увійшли до золотого фонду лінгвоукраїністики.

Низький уклін Вам, незабутній Віталію Вікторовичу, за Вашу подвижницьку працю, за збережене, оновлене, оповите вірною синівською любов'ю Слово!

Ірина ГНАТЮК (Київ)

I.S. Hnatiuk

SUMMONED BY THE WORD

In the loving memori of V.V. Zhaivoronok (07.11.1941 — 12.08.2019)